

Az etikai fordulat traumája

Az irodalomkritikában az 1980-as években bekövetkezett etikai fordulatról, illetve annak traumájáról beszélnék, ahol maga a fordulat is traumaként értett. A téma rendkívüli népszerűségének köszönhetően külföldön igen gazdag szakirodalommal rendelkezik, ezekből a *Helikon* 2007/4-es számában *Etikai kritika* címmel jelent meg válogatás magyarul. A kötetet Bényei Tamás és Z. Kovács Zoltán szerkesztette, és ők írták a bevezető tanulmányt is. Szövegemben az angol szövegek mellett ezen válogatás tanulmányaira is utalok.

Az irodalomkritika és etika viszonyának története igen izgalmas tanulságokkal szolgál. A műalkotás autonómiájának hangsúlyozása köszön vissza a modernizmus egyes kritikai irányzataiban – például az orosz formalizmusban és az amerikai új kritikában –, ahol az etikai kritikát mint a szövegre kívülről ráerőltetett, a szöveget mintegy alárendelő diskurzus(ok) olvasásmódjának képviselőjét vetették el. Ugyanígy utalhatnánk a 19. században a későromantikus és a századvégi esztéticizmus amoralizáló tendenciáira (pl. William Morris, John Ruskin, Walter Pater írásai), melyek a művészeti szép autonómiáját hirdették. Ám óvatosabban kell fogalmaznunk, ha már fordulat után kutatunk. Előfordul, hogy jóval korábbra tennénk az etikai fordulatot az 1980-as éveknél; hiszen már a dekadens irodalomkritikában, sőt a modern kritikában is jelen van az etikai felhang.¹ Vagyis, nem szűnik meg az irodalom etikai relevanciája, ám ez nem kívülről jövő, hanem része lesz az esztétikai tapasztalatnak, vagyis beépül az olvasás aktusába – maga az olvasás válik etikaivá. Ez az igen fontos mozzanat a dekonstrukció irodalomkritikájában teoretizálódik az 1980-as években, főként Derrida és Lévinas etikáján keresztül.

Mindenképpen érdemes említést tenni a dekonstruktív etikai kritikával szemben, illetve inkább azok mellett fellépő humanista etikai kritikákról. Például míg Martha Nussbaumnál (*Love's Knowledge* 1990) a regények az arisztotelészi gyakorlati bölcsesség/ *phronészisz* példáiává válnak, addig Wayne C. Booth (*The Company We Keep*, 1988) a narratíva olvasója és az odaértett szerző közötti barátság etikájának vizsgálatát hangsúlyozza. A narratívák képesek eltérő etikai szándékokat megmutatni, és azokat ütköztetni. A már említett tematikus *Helikon*-szám szerkesztőinek bevezetőjéből idézve: „[a] humanista [kritikák] [...] az

---

¹ Például, Oscar Wilde is beszél 'etikai szépségről' (*ethical beauty*), mikor híres botrányregényének *A Dorian Gray arcképének* végéről kérdezik. Az amerikai modern újkritikusok pedig tényleg hitték, hogy jobb emberekké válnak a szövegértő olvasók.

etikára az irodalom egyfajta mélyebb jelentésének megfogalmazásaként tekintenek, míg az irodalom az etikai kérdések összetettségének valódi reprezentálójaként szerepel náluk”.² El kell ismernünk, hogy a humanista megközelítéstől egyáltalán nem esik távol a dekonstrukció etikai megközelítése, ám a hangsúlyok áthelyeződnek. Geoffrey Galt Harpham szerint az etika számára az irodalom narratívái példaként vagy éppen ellenpéldaként szolgálnak, ugyanakkor elméleteket is generálnak – „az etikában válik az elmélet irodalmivá, és az irodalom elméletivé”.³ Az olvasásban az olvasó „szabadon konstruálja meg a szöveg törvényét, de a szövegnek a törvényeként konstruálja meg azt. [...] A narratíva cselekményének megértésével az etikába lépünk be”. Az olvasás eticitásának értelmezése kapcsán Harpham a moralitás és etika viszonyát is újraértékeli: „Az utasítás, hogy ne döntsünk egy szöveg végső értelmezése felől, minősülhet az ’olvasás etikájának’, de moralitásnak semmiképpen nem nevezhető: a moralitás nem hátrál meg az efféle feladatok elől, hanem a felelősségnyilvánítás megfelelő terepeként üdvözli azokat. A moralitás az etikai gondolkodás ’szigora’, ahol egy meghatározott elv kereke a valóság útjára kerül.”⁴ Az angolszász dekonstruktív irodalomkritikában kezdetektől fogva jelen van az etikai mozzanat, még a derridai és a lévinasi etika ’fordulat-előidéző’ térnyerése előtt. Ez a modernista gyökereken túl annak is köszönhető, hogy a huszadik századi irodalomkritika több irányzatában a figyelem az olvasás aktusára, és így a szöveg másságával való találkozás etikájára irányul. A szöveg, a másik másságára való odafigyelés a derridai és a lévinasi etika kulcsmozzanata lesz, azaz mintegy ráolvasódik a korábbi sötétben tapogatózó irodalomkritikai olvasás-etikára.

---

² Bényei Tamás – Z. Kovács Zoltán: *Az etikai kritikáról*, in *Helikon*, 2007/4, 469–498, 476.

³ G. G. Harpham: *Etika és irodalomtudomány*, ford. Lengyel Zoltán, in *Helikon*, 2007/4, 499–520, 516–7. Angolul: G. G. Harpham: *Shadows of Ethics*, Durham and London, Duke UP, 1999, 21.

⁴ Harpham: *Etika és irodalomtudomány*, 511. A tanulságos passzus: „Azt állítom, hogy a moralitás az etikának azt a sajátos pillanatát jeleníti meg, mikor választásunk révén egy kivételével az összes további lehetséges alternatívát kizárjuk, vagyis ellenük döntünk, tekintet nélkül az általuk képviselt igények természetére. A moralitás pillanatában a választás etika által meghatározott és etikát meghatározó körülménye kizáródik egy olyan döntés révén, amely önmaga valóra váltása által vezérelve minden ellenállást letör. Az utasítás, hogy ne döntsünk egy szöveg végső értelmezése felől, minősülhet az ’olvasás etikájának’, de moralitásnak semmiképpen nem nevezhető: a moralitás nem hátrál meg az efféle feladatok elől, hanem a felelősségnyilvánítás megfelelő terepeként üdvözli azokat. A moralitás az etikai gondolkodás ’szigora’, ahol egy meghatározott elv kereke a valóság útjára kerül. Az etika alkotja meg az ’elvhű cselekvés’ általános és kategorikus parancsát, a moralitás pedig megalkotja az etikain belül fészkelő további parancsot, mely arra utasít bennünket, hogy cselekedjünk azonnal és a helyes elv szerint, azaz ama elv szerint, melyről azt akarjuk, hogy az legyen az elv. [...] A morális pillanat azonban nemcsak azért szükségszerű és kikerülhetetlen, mert döntéseket kell hozni, hanem azért is, mert a pusztá választás önmagában semmilyen etikai értékkel nem bír: döntés híján az etika dadogó határozatlanságra lenne ítélve. A moralitás valósítja meg, teszi etikussá az etikát” (511. Olvasásetikai kiemelések tőlem. A. É.)

De Man *Az olvasás allegóriái* című tanulmánykötetben a szövegértelmezés retorizáltságáról szól, pontosabban, ahogy azt annak alcíme is mutatja, de Man a 'figurális nyelv' problémáival foglalkozik Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben. De Man szerint „a minden szövegre érvényes paradigma egy alakzattól (vagy alakzatok rendszeréből) és annak dekonstrukciójából áll. Mivel azonban ez a modell nem zárható le (*closed off*) egy végső olvasattal, maga is létrehoz egy szupplementáris figurális rátétet vagy ráakódást [szuperpozíciót] (*supplementary figural superposition*), amely az előző narráció olvashatatlanságát beszéli el. Megkülönböztetve az alakzatok, s végső soron mindig egy metafora köré összpontosuló elsődleges dekonstruktív narratíváktól, az ilyen másodfokú (vagy harmadfokú) narratívákat allegóriáknak nevezhetjük.”⁵ Az allegóriákról az is kiderül, hogy mivel „metaforák allegóriái [...] mindig az olvasás [az olvasás *par excellence*] lehetetlenségének allegóriái” (Uo.). Az előbb idézett híres szöveghely folytatásában de Man kijelenti, hogy „[a]z allegóriák mindig etikai jellegűek”.⁶ Ez az etikai jelleg nem a hagyományos értelemben vett kategória, például nincs köze a szubjektum akaratahoz vagy a szubjektumok közötti viszonyhoz; itt az etikai nem szubjektív, hanem nyelvi, és továbbra is imperatív kategóriának tekintett: „Az etikai hangnemhez történő átmenet nem egy transzcendentális imperatívusz eredménye, hanem egy nyelvi zavar referenciális (tehát megbízhatatlan) változata. Az etika (helyesebben mondva, az eticitás) egyetlen diszkurzív modalitás a sok közül”.⁷

J. Hillis Miller több nagyívű vállalkozásában is megpróbálja értelmezni az olvasás allegóriáinak, később magának az olvasásnak az etikai vonzatait, bár egy helyütt maga is oximoronnak minősíti az 'olvasás-etika' elnevezést.⁸ *Az olvasás etikája* (*The Ethics of Reading – Kant, de Man, Eliot, Trollope, James, and Benjamin*) című tanulmánykötet hat fejezetében próbálkozik az oximoron megérté-

⁵ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, ford. Fogarasi György, Szeged, Ictus, 1999, 277. Illetve Paul de Man: *Allegories of Reading*, New Haven and London, Yale UP, 1979, 205. Bár az idézett szövegrészlet az olvasás allegoricitását hangsúlyozza, az egymásra rétegződő olvasáskísérleteket a nyelv alapvető ironikussága adja. Míg az olvasás trópusa az allegória, az irónia a trópusok trópusa lesz, mely – idézem *Az olvasás allegóriái* zárlatát – „nem trópus többé, hanem minden tropologikus megismerés dekonstruktív allegóriájának szétbomlása, azaz más szóval, a megértés szisztematikus szétbomlása. Mint ilyen, az irónia korántsem zárja le a tropologikus rendszert, hanem éppenséggel kikényszeríti e rendszer eltévelyedésének (*aberration*) ismétlődését” (403-404; angolul AR 301). Szövegértésünkben az irónia a retorikus spirális trópusaként elbizonytalanító (vagy éppen túlságosan is megerősítő) mozzanataival a retorika szédületét, a „jelentésétől mindinkább elszakadó nyelvi jel szűkülő örvényét (*narrowing spiral*)” mutatja. L. még Paul de Man: *A temporalitás retorikája*, ford. Beck András, in *Az irodalom elméletei I.* Pécs, Jelenkor Kiadó, 1996, 51. Angolul de Man *The Rhetoric of Temporality*. In Uő.: *Blindness and Insight*, London, Routledge, 1993, 222.

⁶ Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*, 278, illetve angolul AR, 206.

⁷ Uo.

⁸ J. Hillis Miller: *Victorian Subjects*, New York, Harvester, 1990, 237.

sével, és valójában kivétel nélkül mindegyikben az olvasás megértése áll a középpontban, ám a címben felvetett olvasás-etika értelmezése nem megy túl a 'jó olvasó' meghatározásán. A bevezető *Reading Doing Reading (Az olvasás olvasása)* fejezetben például ezt találjuk: „Az ún. «etikai mozzanatban» követelményeket támasztunk a szerzővel szemben műve megírásakor, a regény fikcionalitásán belül a narrátorral szemben a történet mesélésekor, a történet szereplőivel életük döntő pillanataiban, valamint az olvasóval, a tanárral vagy a kritikussal szemben a műre adott reakcióiknál”.⁹

A tanulmánykötet egészét az olvasás fontosságának hangsúlyozása hatja át, és ilyen kijelentéseket kapunk, mint „az olvasás adja emberi létünk alapját”; vagy az olvasás a megértés végetnemérő fikcionális aktusa, melyben „keverednek a tropologikus, allegorikus, referenciális, etikai, politikai és történelmi dimenziók.”¹⁰ A de Man-nak szentelt *Az olvashatatlanság olvasása (Reading Unreadability)* fejezet az allegóriák eticitásával foglalkozna a már idézett passzus elemzésével, ám nem sok újat olvashatunk. Miller ugyan megpróbálja de Man-on számonkérni az etikai jelleget, illetve megpróbálja úgy olvasni a fentebb említett eticitás-idézetet, hogy itt most de Man olvassa saját olvasatait. Végül is a vállalkozás szédületéből – vagy a szédült vállalkozásból – kiutat egy újabb de Man-idézet jelent, miszerint „egy szöveg olvasásakor, ami szükségszerűen megtörténik, az a megértés [...], mely elsődlegesen episztemológiai esemény, nem pedig etikai vagy esztétikai érvényű”.¹¹ Így Miller csak annyit tehet, hogy a megállapítás elfogadásával megpróbálja a szövegértést valamiképpen az etikai imperatívuszhoz kapcsolni, főként a szükségszerűség kifejezésbe kapaszkodva: „élni annyit tesz, mint olvasni, vagy inkább újra meg újra elkövetni az olvasás kudarcát, mely az ember sorsa [...] tulajdonképpen minden olvasás etikai, abban az értelemben, hogy kérlelhetetlen szükségszerűség folytán *meg kell történnie*, egy kategorikus követelés válaszáként”.¹² Az etikai jelzővel de Man a megértés vagyis az 'igazi' olvasás szükségszerűségét fejezi ki, tehát az allegorikus retorikai olvasatok *már mindig* etikai jellegűek.

Bár Miller megkísérli de Man allegóriáinak etikus olvasatát, nem menekülhet a nyelv retorizáltságától. A fejezet utolsó mondata a kettős tagadás afirmációjával próbálja kifejezésre juttatni az olvasás illetve az olvashatatlanság olvasásának nyelvi zavarodottságát: „Ilyen az olvasás-etika igenlésének de man-i erélye (*vigor*). [...] mely] az olvasóra az olvashatatlanság olvasásának «lehetetlen» feladatát rója, ám ez *semmi* esetre *sem* jelenti, hogy az olvasás, akár még a «jó» olvasás, *nem* történhet meg, és *nem* rendelkezik szükségszerű etikai dimen-

---

⁹ Miller: *The Ethics of Reading*, New York, Columbia UP, 1987, 8.

¹⁰ Miller: *The Ethics of Reading*, 44–45.

¹¹ Idézve in Miller: *The Ethics of Reading*, 51–52.

¹² Miller: *The Ethics of Reading*, 59. Kiemelés az eredetiben.

zióval”.¹³ A további fejezetekben három regényíró (George Eliot, Anthony Trollope és Henry James) művének egy-egy részletét elemzi, majd kanti szövegek etikai olvasatával próbálkozik a *Reading Telling: Kant (Az elbeszélés olvasása: Kant)* című fejezetben. Összességében Miller, kiemelve a kanti ’als so’ jelentőségét, univerzalizálja a narratívákat létrehozó képzelet hatalmát. A kategorikus imperatívusz dekonstruktív retorikus olvasatában éppen „a narratíva lesz az az abszolút szükséges *híd*, amely nélkül nem lenne kapcsolat a törvény, mint olyan és a viselkedés bármilyen etikai szabálya között”.¹⁴

De Man és Miller elmarasztalható az olvasás-etika leírásának pesszimista szóképeiért, de végül is az olvasás lehetetlenségét az etikai ’kell’ hivatott ellensúlyozni. Ugyanakkor eszünkbe juthatnak a derridai etika központi kérdései: a felelősség, a Másik feltétel nélküli igenlése az olyan problémák vizsgálatakor, mint az ajándékozás, a barátság, a törvény, az emberi jogok, hogy csak párat említsek a 80-as években írott szövegek témáiból. Geoffrey Bennington szerint a dekonstrukció a metafizikai fogalmi hálók szétzúzásával „nem állhat elő erkölcs-tannal”:

A dekonstrukció dekonstruálja az etikát, illetve leleplezi azt, ahogyan az etika dekonstruál(ja önmagát) a dekonstrukcióban, de az etika vagy az etikai *bizonyos* értelme, valamiféle ösetikai (*archi-ethical*) mozzanat talán túléli a dekonstruálást, illetőleg a dekonstrukció eredetének vagy forrásának bizonyul. A dekonstrukció nem lehet etikus, nem állhat elő erkölcs-tannal, ám az etika mindazonáltal kiváltságos *kulcsot* biztosít a dekonstrukció számára, másfelől pedig a dekonstrukció lehetőséget adhat arra, hogy újszerűen fogjunk fel néhány olyan kérdést, amit hagyományosan az etika vetett fel.¹⁵

A fentebbi részlet „ösetikai mozzanata” a de mani és milleri eticitást idézi, illetve kéri számon, míg a szöveg metaforikája – forrás, kulcs – az ösretorizáltság, az alapvető nyelvbe vetettséget mutatja. A dekonstrukcióról, a szöveg dekonstrukciójáról, az eticitásról csak retorikával szólhatunk. Maga Bennington is utal később a yale-i dekonstrukció és Derrida olvasatai közötti párhuzamokra, mikor azt írja, hogy Derrida olvasatai a kezdetektől fogva a Másik elfogadásának köteleességéről szóló „olvasásetikák”. Az etikus olvasó nem pusztán kötelelességből (*from duty*) ért meg, hanem találékony és leleményes módon kötelelességén mintegy *túllépve* (*out of duty*) olvas.¹⁶

---

¹³ Uo.

¹⁴ Miller: *The Ethics of Reading*, 28.

¹⁵ Geoffrey Bennington: *A dekonstrukció és az etika*, ford. Hites Sándor és Bényei Tamás, in *Helikon*, 2007/4, 617–634, 617.

¹⁶ Geoffrey Bennington: *A dekonstrukció és az etika*, 622–3. Az angol *from duty* és *out of duty* kifejezések kvázi-szinonimák, ám az első inkább a köteleességtudó, mechanikus szabálykövető, míg a második a törvényen túllépő, arra rákérdező inventív cselekedetet jelöli. Bennington szerint Derrida olvasásetikája pontosan ez utóbbi típust képviseli.

Lévinas fogadtatása az angolszász irodalomkritikában a 90-es években érte el csúcspontját, mikor számos monográfia, folyóiratszám és tanulmánykötet jelent meg főként Lévinas és Derrida párbeszédéről. A témában a második leggyakrabban hivatkozott könyv Simon Critchley *The Ethics of Deconstruction. Derrida & Levinas* című műve 1992-ből, az első Robert Eaglestone *Ethical Criticism. Reading After Levinas* munkája 1997-ből.¹⁷ A 90-es években Lévinas több gondolatát is átvette és beépítette az irodalomkritikai diskurzus. A lévinasi a másikkal való találkozás idegenségének, illetve a találkozás nyelvi, etikai felforgató erejének hangsúlyozásából az olvasó szubjektum etikájának, az olvasás etikusságának vezérfonala lesz. Ugyancsak gyakran találkozunk irodalomkritikai szövegekben Lévinas-nak a Mondott (*Le Dit*) és a Mondás (*Le Dire*) megkülönböztetésével, ahol a Mondott a nyelv elrendezése (vö. derridai *logosz*), míg a Mondás „a lényeg kikezdése, amennyiben túlcsondul azon a témán, amelyet megjelöl”¹⁸ – jelenti ki a *Másként mint lenni, avagy túl a léten* című művében. A Mondott behatárol és korlátoz, míg a Mondás megzavar és kizökkent. Lévinas metaforája szerint a Mondott fonálszállára/fonalára a Mondás csomói vannak végig kötve. A Mondás csomóira, a szövegben Mondottat megakasztó hibákra odafigyelés – ez a kritikai olvasás etikája, illetve ez kell legyen a kritikai olvasás etikája. A szöveggel mint a másikkal való találkozás totalizálhatatlan, egyedi, traumatikus tapasztalat és a másik idegenségéért vállalt feladat felelősségével jár. Ezért írja Eaglestone Lévinasról, hogy nála az etikus olvasás az ’otthonatlanság és idegenség’ érzetét kell, hogy kiváltsa, és ebben a híres „megmenteni egy szöveget könyv-balsorsától” ’mondás’ visszhangzik.¹⁹

Úgy érzem, nem sokat mozdultunk el a de mani olvasásetikában vizsgált szövegtextusok nyelvi szakadásaitól, az eltérítő trópusoktól, metaforáktól – vagy lehet, visszafordultunk? A már idézett *Helikon* szám szerkesztői is belátják ezt, és, noha élesen bírálják a de Man-Millerféle olvasásetikát, tanulmányukban elismerik, hogy „ha a dekonstrukciós olvasás etikai parancsa a szöveg [nyelvének A. É.] kimondatlan önellentmondásainak, bizonytalanságainak, apóriáinak feltárása a szöveg kimondott útmutatásainak ellenében, akkor ez a [...] «lévinasi» olvasás másféle nyelven történő megfogalmazása”.²⁰ Vagyis, a retorikus olvasásetikától eljutottunk a lévinasi etikus olvasás retorikájáig. Igaz, ezen a ponton muszáj is Paul de Man-hoz visszafordulnunk (valójában nem fordultam el tőle),

¹⁷ Critchley könyve egy másik botrányos ügynek köszönheti sikerét. Pont akkor került piacra, amikor akadémikus körök élénken vitáztak Derrida Cambridge-ben történő tiszteletbeli doktorrá avatásáról 1992-ben. Így rengeteg példány fogyott a könyvből, hogy a szerzőt magát idézzem, pazar nyaralásra futotta a pénzből (Simon Critchley: *Derrida: the reader*, in *Derrida's Legacies*, ed. Simon Glendinning and Robert Eaglestone, Routledge, 2008, 1-11, 7).

¹⁸ Idézi Robert Eaglestone: *Hibák: James, Nussbaum, Miller, Lévinas*, in *Helikon* 2007/4, 521–531, 528.

¹⁹ Robert Eaglestone: *Hibák: James, Nussbaum, Miller, Lévinas*, 529.

²⁰ Bényei Tamás – Z. Kovács Zoltán: *Az etikai kritikáról*, 489.

mert az előbb vázolt etikai fordulat(sor) történetével szemben az irodalomkritikai szakirodalomban tartja magát egy másik vélemény is, miszerint egyetlen esemény felelős magáért az etikai fordulatért. Geoffrey Galt Harpham *Shadows of Ethics* (*Az etika árnyai*) című művében azt írja, hogy az irodalomtudományban mintegy 1968-tól 1987-ig tartó Teoretikus Korszakot, amikor az etikával nem igazán foglalkozott senki, szinte egyik pillanatról a másikra váltotta fel az 'etikai kritika' korszaka. Szerinte a fordulatot az 1987 december 1-én megjelent *New York Times* okozta, mivel számos olyan újságcikk felfedezéséről számolt be, melyeket az ifjú Paul de Man 1941-42-ben egy belga náci kollaboráns lapnak írt. Harpham-ot idézve, „a dekonstrukcióra tett hatás traumatikus volt,” és a veszteség nagyobb volt, mint de Man 1983-ban bekövetkezett halála.²¹

Az eset hihetetlen vihart kavart, és hullámokat vetett; a de Man-ügyben minden érintettnek illett hozzászólnia, és lassan mindenki érintett lett az ügyben.²² A számtalan interjú, nyilatkozat és tanulmány mellett a Yale megítélésére is hatással volt a botrányt. Talán legrosszabbul a másik barát, a yale-i professzortárs, Hillis Miller járt, akinek ez idő tájt megjelent 1986-os *The Ethics of Reading* (*Az olvasás etikája*) című könyve – annak provokatív témája miatt – igen kedvezőtlen fogadtatásra talált. A felfedezés és az azt követő vita talán legfájdalmasabb és ugyanakkor legtermékenyebb éppen a másik barát, Derrida számára volt, aki ennek apropóján (Derrida egyik kedvelt kifejezése, de itt most talán kissé blazírnak hat) átgondolja és elmélyíti etikáját. A felkérésre megírt majd 60 oldalas személyes hangvételű esszéjének a beszédesen hallgató *Mint a tengerzúgás a kagyló mélyén: de Man háborúja* címet adta („Like the Sound of Sea within a Shell: Paul de Man's War”).²³ Derrida a megfelelés, a felelet (*reponse*) és felelősség (*responsabilité*) szavak (inkább szóbokor) bűvöletében próbálja aprólékosan olvasni az alig 22 éves de Man antiszemita megjegyzéseket sem mellőző cikkeit. Közben feltárja a de Man-ügy részleteit is, hogy egy lelkes doktorandusz, Ortwin de Graef, fedezi fel és gyűjti össze a mintegy 125 cikket két, egy francia (*Le Soir*) és egy flamand (*Hat Vlaamsche Land*) nyelvű újság hasábjain.²⁴ Valamint nem mellékesen utal de Man és a Yale Egyetem fontosságára, és

²¹ G. G. Harpham: *Etika és irodalomtudomány*, ford. Lengyel Zoltán, in *Helikon*, 2007/4, 499–520, 502. Angolul: “The effect on deconstruction was traumatic” (in G. G. Harpham: *Shadows of Ethics*, Durham and London, Duke UP, 1999, 21.).

²² 1989-ben egy vaskos, 477 oldalas kötetben egybeszerkesztve jelent meg 39 szöveg a megdöbbentő felfedezéshez kapcsolódóan *Responses* címmel (Szerk. Werner Hamacher, Neil Hertz and Thomas Keenan, University of Nebraska Press, 1989). L. erről magyarul Kulcsár-Szabó Zoltán: *Olvasás/politika: a „Paul de Man-ügy,”* in *Tiszatáj*, 2005. augusztus, 76–100.

²³ Jacques Derrida, *Like the Sound of Sea within a Shell: Paul de Man's War*, trans. Peggy Kamuf, in *Critical Inquiry*, Spring 1988, 590–652, 597.

²⁴ De Graef később kiadja doktori disszertációját *Serenity in Crisis. A Preface to Paul de Man, 1939–1960* (Lincoln & London: University of Nebraska Press, 1993).

az utóbbin eluralkodó antiszemitizmusra.²⁵ Természetesen, mint sokan a de Man-ügy értelmezői közül, Derrida is érti, érzi, hogy ez a titok ott lappanghatott az olvasás allegóriáinak mélyén, az emlékezet és a feledés narratív képleteinek feltérképezésében, a nyelv retorizáltságának fordulataiban, vagy éppen szakadásai-
saiban. Mégis a legmegrendítőbb, ahogyan a barátság ígéretében, a másik helyett, a másik nevében, nevének védelmében szólva, Derrida nem tud szabadulni a felismerés első fájdalmától. „Érzéseimet legelőször – írja – a sérelem/seb [wound vö. ’trauma’], kábulat és a szomorúság jellemezte, melyeket sem leplezni, sem kimutatni nem akartam”.²⁶ Az annyira tisztelt és szeretett barát ’árulását’ Derrida traumatikus tapasztalatként élte meg: a másik idegenségének minden fájdalmával. A sors iróniája, hogy pont a botrányos ’ügy’ idején foglalkozott Heidegger és a náciizmus kapcsolatával, és erről tartott akkoriban szemináriumot is.

Visszatérve előadásom címéhez, talán tényleg a de Man-ügy ’felelős’ az etikai fordulat radikalizálódásáért, és akár a dekonstrukció traumájaként is olvasható. Ám az vitathatatlan, hogy az elmúlt két évtizedben a traumatikus olvasásetikák vizsgálatán túl és az előbb említett irányzatok mellett az etikai kritika számos – gyakran egymást átfedő – új irányzata jelent meg, mint például az ökokritika, az állati jogokkal foglalkozó, a kulturális emlékezet kutatását célzó stb.. Az sem véletlen, hogy többek között a kultúrkritika, a pszichoanalitikus, a feminista, a posztkoloniális és kisebbségi irodalmakat elemző irodalomkritika egyik legújabb irányvonala éppen a *trauma studies*, azaz a ’trauma stúdiumok,’ illetve azon belül „Holocaust studies” lett. Befejezésképpen Critchley kijelentésére utalnék, miszerint Lévinas radikális olvasásetikájában (és Critchley radikális olvasatában) a Másik traumatizálja a szubjektumot, azért, hogy majd a Másik, az idegenség (nyelvi) megtapasztalásával maga a szubjektum váljon traumává. A(z) (lévinasi) „etika [...] traumatológia”,²⁷ és a traumatikus találkozásként felfogott olvasásban minden szöveg saját eticitásáról beszél – főként a retorikai trópusokban. Ám a retorizáltság, a retorika traumája és traumatizáló hatása egy újabb szöveg témája lehetne.

---

²⁵ Jacques Derrida, *Like the Sound of Sea within a Shell*, 592.

²⁶ Jacques Derrida, *Like the Sound of Sea within a Shell*, 600.

²⁷ Simon Critchley: *Az eredendő traumatizáltság: Lévinas és a pszichoanalízis*, ford. Seregi Tamás, in *Helikon* 2007/4, 635–648, 637. A Másik megértésének traumatizáló hatásáról Lévinasnál l. a *Beszéd és Etika* fejezetet a *Teljesség és végtelen* (ford. Tarnay László, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1999.) kötetben.